

Hibát hibára halmozok

Ezt így jelen időben szokták mondani. Én most mégis régi dolgokkal hozakodnék elő. Persze ha a „hiba” címszót hallom, mindjárt az jut eszembe, hogy „ez több, mint bűn, ez hiba”. Kitől is származik ez a mondás? Talleyrand meg Fouché neve ugrik be. Most már kíváncsi vagyok, hát akkor tessék utána nézni. Megtettem. Kiderült, hogy mások is e két ismert franciához kapcsolják, de egy harmadik mondotta Napóleonnak, az Első Konzulnak, amikor agyonlövett valakit. Igen, visszaélni a hatalommal az kétségtelenül bűn, de amíg ebből nem származnak egyéb kellemetlenségek, az csak bűn. Ha komplikációk is adódnak belőle, az meg aztán hiba. Egy Első Konzul megengedheti magának, hogy bűnös dolgokat cselekedjék, de vigyáznia kell nagyon, hogy e bűnös dolgok ne okozzanak neki kellemetlenséget. Na de nézzük, mit találtam az interneten.

A francia királypártiak dühödten vádolták Bonapartét, hogy egy kézlegyintéssel megszabadult a nagy múltú francia királyi ház (Maison de France) utolsó leszármazottjától (Enghien hercegétől).

Antoine de Boulay gróf, Meurthe megye küldötte nyilvánosan kijelentette: „Ez több, mint bűn: ez hiba.” Ezt a „bon mot”-t korabeli fültanúk hallották és idézték, de mivel Boulay képviselő nevét a nagyközönség alig ismerte, találó mondását később gyakran Fouchénak, sőt magának Talleyrand-nak, az emberrablás értelmi szerzőjének tulajdonították.

A szövegből aztán mintha az is kiderült volna, hogy Stefan Zweig *Fouché*jában – gondolom Fouchénak tulajdonítva – is szerepel a bon mot; a regényt én még ifjú koromban olvastam, ben-

nem ezek szerint Zweig nyomán ragadt meg a mondás. Nem hiszem, hogy sok francia mondás ragadt meg a fejemben. Ez azonban igen. S érdekes módon másokéban is. Az eredendő bűnből már a legtöbb embernek elege van. Ha így is, úgy is – ember-voltunknál fogva – bűnösök vagyunk, akkor mit számít már egy-két újabb cselekedet, amelyet magunk is bűnösnek ítélünk, vagy éppenséggel mások ítélnék annak. Arra azonban vigyázzunk: ne kövessünk el hibát. Abból még baj lehet. Az Első Konzul Enghien hercegének kivégzését megúsza még ugyan, de ki tudja, vajon megsemmisül-e serege Waterloonál, ha nem követi el ezt a hibát.

De nem arról szeretnék fecsegni, amit bárki elolvashat a Wikipédiában. A magam életéből venném a példát. A magunk életéből. Persze ez az utóbbi mondat bizonyára kielégítetlenül hagyja az olvasót. Szóval volt egyszer egy Lukács Iskola. Nem először írok róla. A legfontosabb róla szóló szöveg a *Szög a zsák-ból* című *Tények és tanúk* kötetemben található. Ez a szövegem valahogy kielégítetlenül hagy. Nem is olyan nagyon régen hozzáfogtam egy újabb szöveghez, aztán felhagytam vele. Az volt az érzésem, hogy igazságtalan vagyok, vádaskodom; legfőképpen az volt a bajom, hogy mindannyiuk halála után, miután egyedül maradtam, teregetek ki dolgokat, amelyeket velük kellett volna megbeszélnem. Ha ők ma úgy éreznék, hogy igazságtalan vagyok, sajnos már nem tudnak „védekezni”. Nem fejeztem be a szöveget, az az érzésem, hogy jól tettem. S itt sem szeretnék beszélni olyan dolgokról, melyek nem vonatkoznak mindannyiunkra. (Az olvasó joggal megkérdezheti, hogy tulajdonképpen kikről beszélek. S nemcsak azért, mert kortársaink közül már kevesen élnek. Azért is, mert távolról sem olyan világos, kik is tartoztak a Lukács Iskolához. Lukács 1945-ben jött haza Moszkvából, többeknek alakult ki vele állandó kapcsolata, de már az első Lukács-vita után, 1949 után tehát, az említettek közül sokan elmaradtak, s kezdték őt újabbak, fiatalabbak rendszeresen látogatni. Egyikük-másikuk ezek közül is elmaradozott a forradalom után, nem mindenki kapcsolódott hozzá újból, amikor Kádárék őt még 1957-ben hazahozatták Snagovból, ahová a Nagy Imre kör számos tagját elhurcolták a szovjet beavatkozás után. De mintha a forradalmat követő terror megszűntével egyre többen jelentek volna meg a Belgrád rakparti lakásban. Magam is 1962-ben látogattam meg őt először, s váltam lassan a Lukács kör állandó tagjává. Lukács kifejezetten örült neki, hogy egyre többen ültünk a kispadon. Nem folytatom itt a történetet, csak két dolgot kell említenem. Az egyik a két generáció közötti szakítás. Az idősebbek mi voltunk Heller Ágnes körül, a fiatalabbak meg – hogy is mondjam – alapjában Márkus György tanítványai. Egy ideig, ha emlékezetem nem csal, Lukács-tanítványoknak vagy Lukács Iskolának emlegették a Belgrád rakparti lakásban felbukkanókat. Majd hirtelen – a hetvenes évek elejétől talán, de egészen biztosan az *Individuum und Praxis* című Suhrkamp kötet megjelenésétől kezdve – felbukkant a Budapesti Iskola elneve-

zés – a Suhrkamp kötet alcíme: *Positionen der Budapester Schule* –, mely iskolán alapjában véve az idősebb generáció négy filozófusát [Heller, Fehér Ferenc, Márkus és én] értették/értettük. Sok minden nem világos itt, de szövegem megértéséhez, azt hiszem, nem szükséges többet mondanom.) Alapjában véve a Budapesti Iskoláról fogok beszélni. Bűneink és hibáink.

Azt hiszem, 1978-ban tartottam Angliában több egyetemen is előadásokat, a dátumot illetően nem nagyon tévedhetek, mert egészen biztosan abban az időben volt, amikor Brémában voltam vendégprofesszor, azaz 1977 ősze és 1980 februárja között. Ha egy nyugati egyetemen megjelent egy teoretikus a szovjet blokk országaiból – többségük már emigráns, de voltak olyanok is, többnyire magyarok, akik, akárcsak jómagam, hazatérhettek, ha akartak –, azokat nem holmi elvont filozófiai téma elemzésére kérték fel. A hallgatóság alapjában véve arra volt kíváncsi, hogy mi a véleményünk a „valóságosan létező szocializmusról”, ahogy akkoriban a szovjet típusú társadalmakat nevezték. Egy oxfordi vagy cambridge-i fellépésemet szeretném itt megemlíteni, ahol a magyar ellenzéki létrejöttéről beszéltem, s azt találtam mondani, hogy egyfajta teoretikus ellenzék formálódása nálunk – Magyarországról beszéltem – 1968-hoz köthető, a cseh-szlovákiai kísérlet, az „emberi arculatú szocializmus” megvalósításának kísérlete leveréséhez. A hallgatóságból egy úr – kiejtése alapján is biztos voltam benne, hogy magyar – elég ingerülten megkérdezte tőlem, hogy miért nem volt nekünk az 1956-os forradalom vérbefojtása elegendő ahhoz, hogy ellenzékivé váljunk. Csak halandzsázni tudtam, magam sem hittem, hogy válasznak lenne bármi füle-farka. Tényleg, miért nem volt elegendő?

S ezzel eljutottam oda, hogy a hibánkról, súlyos hibánkról beszéljek. A Budapesti Iskola négy filozófusáról van szó.

A négy filozófus zsidó volt, úgynevezett – ma úgy nevezzük – holokauszt-túlélő. Kapcsolódtunk az ugyancsak zsidó mesterhez, aki 1918 végétől kezdve, amikor kommunistává lett, soha többé nem említette zsidóságát, s az addig őt nagyon is érdeklő zsidó témákat is „elfelejtette”. Mi, a Budapesti Iskola tagjai, 1945-ben, Ágit kivéve, aki már kamaszlány volt, gyerekek voltunk. S a felszabadulás pillanatától kezdve vonzódtunk a kommunizmushoz, hisz’ a kommunisták azt ígérték, hogy a kommunista társadalomban minden ember egyenlő lesz. Nekünk – nekem mindenképpen – alapélményünk volt, hogy a világban, amely körülvesz bennünket, az emberek nagyon nem egyenlők, mi, személy szerint, bárki által megalázható páriák vagyunk. Hogy is ne gondoltuk volna azt, hogy ezen muszáj radikálisan változtatni! Ezt a változást, a változás radikalizmusát pedig a kommunisták ígérték. A kommunizmus eszméit meg egy Marx Károly nevű egyén dolgozta ki, így hát a kommunizmushoz való vonzódsunk, ahogy felnövekedtünk, marxistává is tett bennünket. Nem tévednek, akik azt állítják, hogy a zsidók nagy többsége „baloldali”, de azt már nem akarják észrevenni, hogy ez a jobbol-

dal általi megaláztatásunk szinte szükségszerű következménye. Nem bűn, s nem is hiba, hogy baloldaliak lettünk, uram bocsá' egyenesen kommunisták. S azt sem állíthatja senki, aki nem teljesen elfogult, hogy ne vettük volna észre a bennünket körülvevő világban mindazokat a jelenségeket, amelyek radikálisan ellentmondtak az egyenlőségi ígéreteknek. A hibánk az volt – most, a félreértések elkerülése végett nem a zsidókról, hanem arról a négy zsidóról beszélek, akik a Budapesti Iskolát alkották –, hogy azt nem voltunk hajlandók észrevenni: az újabb szörnyűségek, amelyek körülvettek bennünket, nem a kommunista eszmék, nem a marxizmus hibás alkalmazásának az eredménye, hanem az eszme belső ellentmondása. Marx úgy építette fel az elképzeléseit, hogy semmit sem akart tudni az emberi természetről. Hogy mennyiben volt Marx antropológiája hibás, azt itt most nem tárgyalhatom.

Azt akarom hangsúlyozni, hogy a marxizmus, mint az ideológiák és a hitek is általában, nagyon lassan eresztett ki bennünket a fogságából. Az ember nem adja fel azonnal a hiteit, az elképzeléseit, mindig mentségeket keres. Ez persze hiba, eszem ágában sincs tagadni; persze, hogy az ötvenhatos forradalom már felébreszthetett volna bennünket „dogmatikus szenderegésünkből”. Nem tette. Ma már jobban értem, hogy miért nem. S azt is jobban értem, hogy a teljes kiábrándulásunkhoz miért volt szükség arra, hogy az emberi arculatú szocializmus meggyőződéses híveinek forradalmát éppúgy leverjék, mint a miénket.